

Baština Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

**Državnost Bosne i Hercegovine u XX i XXI stoljeću:
historijski izazovi i dostignuća u razvoju državnosti
Bosne i Hercegovine: ZAVNOBiH**

Pejanović, Mirko; urednik

2024-10-21

<https://bastina.anubih.ba/handle/123456789/795>

Preuzeto s Baštine Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

<https://bastina.anubih.ba/>

EVROPEIZACIJA BOSNE I HERCEGOVINE I PRAVNE KULTURE

Dževad Drino*

Sažetak: Izdavač Max Planck, Institut za evropsku pravnu historiju, 2017. godine objavio je analizu pravnih sistema na području Jugoistočne Evrope, gdje je za pravne sisteme Bosne i Hercegovine, Srbije i Albanije u naslovu stavio odrednicu “Konflikt und Koexistenz”. Urednik dr. Thomas Simon je, obrađujući Bosnu i Hercegovinu, krenuo od pravnog pluralizma Osmanskog carstva i “kolonijalne modernizacije” u doba austrougarske uprave, zamenarujući predosmansku komponentu, ali i kasnije pravo stare i nove Jugoslavije, koje je umnogome uticalo na današnji pravni sistem zemlje.

Sam je pojam pravne kulture nerijetko difuzan, ali svakako (po profesoru Daliboru Čepulu iz Zagreba) obuhvata dva sadržaja – pravne tradicije, kao dugotrajnu prihvaćenost određenih sadržaja u društvu i pravnom sistemu, te razlikovnost pravne kulture od komparativnog porredbenog prava, kojem se prigovara normativistička usmjerenost i grupisanje prava u pravne porodice, pri čemu država apsolutno ostaje najznačajniji ram svih procesa s jasnim identitetom i tradicijom.

Kako je pravni sistem Bosne i Hercegovine stvaran u pravnim posebnostima bosanske srednjovjekovne države, a potom kao segment dva velika carstva (Osmanskog i Austro-Ugarskog), na koncu kao element južnoslavenskih integracija, on pokazuje svoju originalnost i posebnost u odnosu na ostatak Zapadnog Balkana.

Rad se bavi traženjem odgovora na pitanja koje su to posebnosti, šta čini tradiciju a šta modernu, što se čini neophodnim u dosadašnjim pokušajima unifikacije prava putem tzv. direktiva EU i presuda evropskih sudova.

Ključne riječi: Bosna i Hercegovina, Evropa, komparativnost, pravne kulture, tradicija

Nejednakost u pravima prvi je uvjet da pravo uopće postoji. (Niče, Antikrist)

*Fuko ističe, u zamišljenom razgovoru sa Ničeom, historija može da uradi više nego da bude sluškinja filozofije i da pripovijeda o nužnom rađanju istine i vrijednosti... ona treba da bude nauka o lijekovima!*¹
(Putnik i njegova sjenka, 188.)

* Redovni profesor na Katedri za historiju države i prava Pravnog fakulteta Univerziteta u Zenici, dzevad.drino@unze.ba.

¹ Mišel Fuko, Niče, genealogija, historija, u: *Spisi i razgovori*, prev. I. Milenković, Fedon, Beograd 2010, 59-88.

O odnosu historije i filozofije piše Vil Djurant: Historija je filozofija koja nas uči primjerima, za mene je historija dio filozofije, pokušaj da se dobije filozofska perspektiva proučavanjem događaja u vremenu.

Uvod

Plemenit zadatak svakog pravnog historičara predstavlja pitanje prostorno-vremenske dinamike ljudskog društva, to nije samo šetnja između ruševina starih civilizacija i njihovih ulomaka prošlosti nego svakako i uzlet ljudskog duha jer pravo uvijek integriše dva svijeta – svijet čovjeka i svijet društva. Kant će pak istaći da geografija i historija ispunjavaju cijelu oblast našeg znanja – geografija prostor, historija vrijeme;² prostor i pravno tradicijsko naslijeđe prožimaju se kroz pojam pravne kulture, dok Brodel navodi makrooblik civilizacije kao skup kulturnih pojava. Ernest Gellner definiše da je “kultura sistem pojmova, znakova, asocijacija, tipova ponašanja i općenja”,³ Oswald Spengler (1880–1936) navodi osam velikih kultura, Arnold Toynbee (1889–1975) analizira 21 civilizaciju u 16 regiona, a Fernand Brodel (1902–1985) navodi da je u historiji čovječanstva egzistiralo 30–40 civilizacija i na hiljade kultura.

Kulture Mesopotamije, kao prve hidrauličke civilizacije,⁴ ustanovile su prvo pismo (sumersko), najstariji ep (Gilgameš), najstarije mitove i bogove, ali i prve pisane zakone, čime se završava evolucija acefalnog društva (bez izabranog vođe ili tijela vlasti), od anomije do države!⁵ Prva saznanja pruža nam kognitivna arheologija – proučavanje načina mišljenja u nekadašnjim društvima, dok običajne pravne norme predstavljaju skup pravnih pravila i prakse koji u zajednici imaju pravnu snagu i djeluju kao samostalan izvor prava (engl. *customary law*). Pri tom postupno dolazimo do “umijeća vladanja” (izraz iskovao Michael Foucault) kao prijelaza od roda ka državi, “iz obitelji u stanovništvo”,⁶ i prvih ekzkluzivističkih nacionalnih historija, pa se konstituiše rano i historija ispreplitanja (*Entangled history*) kada stisak religije slabi i dolazi potreba za stvaranjem zakona primjenjivog za spektar naroda.

Sagledat ćemo prvo teorijski diskurs.

Ekspanziju savremenog interesa za *pravne kulture*, danas ponajviše prisutne među američkim pravnim naučnicima i sociolozima, inicirali su još

Shodno tome, ja vjerujem da sam filozof koji piše historiju. Šire u: Vil Djurant, Ariel Djurant, *Pouke iz istorije*, prev. N. S. Krznarić, Miba Books, Beograd 2021.

² Immanuel Kant, *Ideja opće povijesti s gledišta svjetskog građanstva*, u: *Pravno-politički spisi*, prev. Z. Posavec, Politička kultura, Zagreb 2000, 17-32.

³ Ernest Gellner, *Nacije i nacionalizam*, prev. T. Gamulin, Politička kultura, Zagreb 1998.

⁴ Društveno uređenje koje se temelji na nadzoru nad vodnim resursima i sistemima navodnjavanja, naziv skovao Karl August Wittfogel u knjizi *Orijentalna despotija*, Globus, Zagreb 1988.

⁵ *Anomija* – stanje bez društvenih normi, naziv skovao Emile Durkheim.

⁶ Neil MacCormick, *Institucije prava. Ogled iz teorije prava*, prev. A. i L. Burazin, Naklada Breza, Zagreb 2014.

koncem XIX stoljeća, uglavnom njemački pravni povjesničari koji su razvili učenje o kulturnim grupama (*Kulturkreischslehre*); ona se zasigurno može objasniti kao reakcija na prevlast pozitivizma suočenog sa savremenim izazovima procesa globalizacije i evropske integracije. Kulturalno određenje prava vidljivo je u filozofiji njemačkog romantizma, uticajem neokantovske i hegelijanske filozofije, sa Jozefom Kohlerom i umnim Gustavom Radbruchom na čelu, koji pravni sistem definitivno određuju dijelom kulture.

Koncem 60-ih godina prošlog stoljeća u američkoj državnojpravnoj školi javljaju se zagovornici učenja pravnih kultura, koje je Lawrence M. Friedman 1969. godine uobličio u pravni sistem koji obuhvata i strukturu i materiju pojma pravne kulture.⁷ Friedman je koncept pravne kulture razvio podijelivši pravni sistem na tri komponente: strukturu, supstancu i kulturu. Strukturalne komponente odnose se na pravne institucije, njihovu formu i aktivnost, supstantivne dijelove čine izlazni materijali (ustavi, zakoni, pravila, statuti), dok kulturu čine “vrijednosti i stavovi koji povezuju sistem i koji određuju položaj pravnog sustava u kulturi cjelokupnog društva.”⁸ Mehmed Bečić ističe Friedmanov analitički Koncept pravne kulture kao dijela opće kulture, te njegovu podjelu na unutrašnju (internu) i vanjsku (externu).⁹ Tako pravna kultura djeluje kao intervenirajuća varijabla u odnosu prava i društva, ostvarujući svoju posrednu ulogu kroz procese zahtijevanja i ispunjavanja zahtjeva. Sama pravna kultura je ujedno i ključna za funkcionisanje pravnog sistema jer je posredan pokazatelj (ne)uspješnosti ili (ne)efikasnosti prava; Friedman kasnije u pravnu kulturu ugrađuje poveznicu sa cjelokupnom kulturom konkretnog društva u kojemu ona predstavlja dio koji se odnosi na legitimitet i učinkovitost cjelokupnog prava.

Drugi pojam iz naslova, pojam evropeizacija, danas predstavlja proces gdje se nacionalne institucije i politike prilagođavaju odredbama Unije, ali istodobno i same imaju uticaj na oblikovanje Evropske unije (EU) – međutim, povijesno, termin evropeizacija odnosi se prvenstveno na niz srodnih pojmova i obrazaca promjene, primjerice, kada neki subjekat (grad, država, kultura itd.) poprimi određene evropske karakteristike. Ovakav obrazac promjene, u moderno doba, naziva se nerijetko još i vesternizacija – obično se odnosi na

⁷ Friedman je koncept pravne kulture početno razvio u članku *Legal Culture and Social Development*, *Law and Society Review*, god. 4, br. 1, 1969, 261-274, a formalno inaugurisao značajnom monografijom *The Legal System: A Social Science Perspective*, Russell Sage Foundation, New York 1987.

⁸ L. M. Friedman *Legal Culture and Social Development*, 34.

⁹ Mehmed Bečić, *Između Orijenta i Okcidenta. Recepcija Općeg građanskog zakonika u Bosni i Hercegovini*, Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo 2022, 71.

isticanje evropskog identiteta ispred nacionalnog.¹⁰ Jedna od definicija evropeizaciju opisuje kao proces koji uključuje: 1) izgradnju, 2) difuziju, 3) institucionalizaciju formalnih i neformalnih pravila, procedura, politika, načina obavljanja poslova, kao i normi koje su prvenstveno definisane kroz politički proces u Evropi, danas EU.

Područje evropeizacije i promjene institucija odnosi se na političke strukture, ali ponajviše na pravne strukture, pogotovo resurse kognitivne i normativne strukture, norme i vrijednosti koje mijenjaju državne tradicije i razumijevanje upravljanja, ali i okvire i naracije koje ukopavaju nove prilagodbe.¹¹

Pravne tradicije Bosne i Hercegovine

U Bosni i Hercegovini također osjećamo interakcije između pravnih sistema, najčešće u vezi sa prijenosom, odnosno transferom prava između različitih pravnih sistema i pravnih tradicija, a gotovo svi pravni fakulteti, pogotovo na postdiplomskim studijama, u obrazovni proces uvode kolegije pod različitim nazivima – “pravna kultura” (zapadna, evropska, anglosaksonska, islamska).¹²

Bez obzira na prisutne doktrinarne rasprave o pojmu i metodološkim postavkama, jedan segment, rekao bih, uživa nepodijeljeno i bezrezervno prihvaćanje, a to je pravna tradicija. Prema Stevanu Liliću, pravna, za razliku od antipravne tradicije, obuhvata načela zakonitosti (*principe de legalite*), koncept pravne države (*Rechtsstaat*) i načela vladavine prava (*Rule of law*) i posvećena je prije svega kultu pravde i pravičnosti.¹³

U modernoj pravnoj teoriji razvili su se različite postavke o prenosima prava (Pierre Legrand), ili pravnim transplantima (Alan Watson), ili pravnim iritantima Gintera Tojbnera¹⁴ – dok je Pravni fakultet Univerziteta u Zenici,

¹⁰ Francis Fukuyama nalazi da je treći dio duše *thymos* (prvi je *isotimija* – priznanje dostojanstva, drugi *megalotimija* – želja za priznanjem superiornosti) sjedište današnje politike identiteta; ta ideja na Zapadu je rođena tokom protestantske reformacije Martina Lutera. Vidi u: Francis Fukuyama, *Identitet – zahtjev za dostojanstvom i politike zamjeranja*, prev. V. Raos, TIM press, Zagreb 2020.

¹¹ Marko Trnski, Prilog pojmovnom određenju evropeizacije, *Međunarodne studije*, god. 15, broj 4, 2015, 9-28,20.

¹² Dževad Drino, Bosanskohercegovačke pravne kulture u evropskom kontekstu, *Anali Pravnog fakulteta Univerziteta u Zenici*, god. 6, br. 12, 2014, 11-22. Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu je organizovao i konferenciju mladih pravnih historičara posvećenu istraživanju pravnih kultura (XXVIIth Annual Forum of Young Legal Historians “Meeting of Legal Cultures”, University of Sarajevo – Faculty of Law, September, 21–23, 2023).

¹³ Stevan Lilić, Pravna i antipravna tradicija, u: *Pravne teme*, Magna agenda, Beograd 2002, 99-115.

¹⁴ Gunther Teubner, Legal Irritants: Good Faith in British Law or How Unifying Law Ends Up in New Differences, *The Modern Law Review*, 61, 1998, 11-32.

kao prvi u Bosni i Hercegovini, uveo redovan predmet dodiplomskog studija Osnove precedentnog prava!

Razvijajući sposobnosti uspostavljanja konstruktivne veze između onoga što čini bosanskohercegovačke pravne tradicije i ukupnu pravnu kulturu, analizirajući povijesnu pozadinu i genezu razvoja pojedinih pravnih grana i instituta, u radu tražimo odgovor na pitanje šta čini tradiciju, a šta modernu unutar pravnog sistema Bosne i Hercegovine?

Pri tom se pojam pravne kulture određuje vrijednostima i stavovima u pravu, tumačenju prava, ponašanju subjekata, poznavanju prava u stanovništva, pa bi bosanskohercegovačka pravna kultura predstavljala zaokruženi pravni sistem, jedan zajednički duh prava, svojevrsno *communis opinio Doctorum*, stečen tokom historije razvitka i primjene grana na ovim prostorima. Dva kombinovana pristupa: komparativni (uporedni) i historijski, koji su komplementarni u svojim ulogama, govore nam da pravo nije i ne može biti razvijano u nacionalnoj izolaciji, nego da opće polje primjene potiče od rimskog klasičnog, ali još više postklasičnog rimskog prava i rimskih pravnih tradicija na ovim prostorima.¹⁵

Analizirajući normativnu prisutnost rimskog prava na prostorima Bosne i Hercegovine sve do danas, neosporna je čvrsta pripadnost bosanskog prava osnovnim vrijednostima, načelima i institutima rimske pravne tradicije i integracije u evropski pravni svijet.

Slijedom ovog konteksta bosanskohercegovačka pravna tradicija obuhvatala bi:

- srednjovjekovne pravne tradicije banovine i kraljevine Bosne;
- pravne tradicije Osmanske Bosne (1463–1878);
- moderno doba austrougarske vlasti (1878–1918);
- doba jugoslavenskih integracija, Kraljevine SHS, pa Kraljevine Jugoslavije (1918–1941);
- pravni režim tzv. NDH unutar Trećeg rajha (1941–1945);
- pravo socijalističke Jugoslavija (1946–1992).

Vraćamo li se na srednjovjekovni bosanski prostor koji je smješten između ugarskog čekića i bizantskog nakovnja, vidjet ćemo dva kasnija imperijalna projekta: habsburšku, i na kraju osmanski, sa tri religijske kulture i

¹⁵ Dževad Drino, *Elementi rimskog prava u trgovačkom i rudarskom pravu srednjovjekovne Bosne*, doktorska disertacija, Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo 2007, 197-201.

⁰ uložiti znamenitih rimskih pravnika na ovim prostorima konsultuj rad: Dževad Drino, Benjamina Londrc, *Činovnička karijera klasičnih rimskih pravnika u provinciji Dalmacija, Acta Illyrica*, god. I, br. 1, Sarajevo 2017, 125-130.

civilizacije, te nekim predestiniranim stereotipima: Zapad – Istok, civilizacija – barbarstvo, kršćanstvo/hrišćanstvo – bogumilstvo/islam, Jadran/Dinaridi/Panonija; integrisan u mediteranski svijet, ali i panonsko-mittellevropski povijesni krug.

Srednjovjekovna bosanska država nastala je na tlu nekadašnje rimske provincije Dalmacije, naseljena slavenskim življem, koji je donio i svoja pravna shvatanja i običaje postojećem romaniziranom stanovništvu. Uklinivši se između Istočnog i Zapadnog rimskog carstva, kasnije između Franačke i Bizanta, a još kasnije između Osmanlija i Ugarske, Bosna je dijelila sudbinu svih zemalja na razmeđu kultura i civilizacija.

Takve temeljne odrednice ukupnog razvitka srednjovjekovne Bosne – uz teritorijalno širenje, prožimanje istočnih i zapadnih uticaja, komunikativnost sa drugim područjima, pogotovo s Mediteranom, stvorile su i posebnost bosanskog srednjovjekovnog prava.

Daleko najveći i najsnažniji uticaj na bosansko srednjovjekovno pravo dolazio je upravo iz istočnojadranskih gradova, a razlog je bio – kako bi slikovito rekao akademik Nedim Filipović, što je srednjovjekovna Bosna bila *hinterland* – dakle teritorijalno zaleđe prilično dugog dalmatinskog pojasa, što čini segment rane mediteranske civilizacije, koja se direktno odražavala i na bosansku srednjovjekovnu kulturu.¹⁶ Cjelokupno je trgovačko pravo srednjovjekovne Bosne zasnovano na pravu dalmatinskih gradova – prvenstveno Dubrovnika, čiji je uticaj bio toliki da ga prof. Mustafa Imamović s pravom proglašava pomoćnim pravnim izvorom u Bosni.¹⁷

Pravni historičar Zimmermann je izričit da je evropsko *ius commune*, tj. recipirano rimsko pravo, uticalo na pravo dalmatinskih komuna.¹⁸ Upravo u ekonomskim kontaktima sa bosanskim zaleđem, živom trgovinom, pogotovo živežnim namirnicama, a kasnije i metalima, dolazi do prenošenja pojedinih instituta, rekostmo najviše trgovačkog prava, u pravo bosanskog srednjovjekovlja. Pri tom pojedini instituti dolaze i iz venecijanskog, mletačkog prava, koje je na bazi langobardskog i langobardsko-franačkog prava teorijski uobličila Pavijska škola, dok se trgovačko pravo širilo putem brojnih kolonija dubrovačkih i drugih trgovaca na tlu Bosne. Osim toga, davanje prava građanstva bosanskim državljanima naravno da ga je znatno pospješilo,

¹⁶ Nedim Filipović, *Osmanski feudalizam u Bosni i Hercegovini*, Armis print, Sarajevo 2007, 324.

¹⁷ Mustafa Imamović, *Uvod u historiju i izvore bosanskog prava*, Pravni fakultet, Sarajevo 2006, 31. Šire o odnosima sa Dubrovačkom republikom u: Mustafa Imamović, *Bosna i Dubrovnik: povijesni pogled, Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, XLVIII, 2005, 272.

¹⁸ Reinhard Zimmermann, *The law of Obligations. Roman Foundations of the Civilian Tradition*, Oxford University Press 1996, 706.

a pogotovo imenovanje gradskih knezova u bosanskim trgovima i gradovima, najviše iz reda dubrovačkih trgovaca. Tako u bosanskom srednjovjekovlju nalazimo potvrdu rimskopravnog instituta pravičnosti cijene – *pretium iustum*, upotrebu literarnih kontrakata singrafa i kirografa, postoji i ugovorna kazna – *stipulacio poene*, rimskopravni zajam – *fenus*, sa jasno određenom kamatom, dok zadužnice, za razliku od svojih uzora u Dubrovniku – imaju pečat; ulaganje novca na dobit – *depozitium*, sva tri oblika rimskog ugovora *locatio conductio*...¹⁹

U supstrat zajedničkog slavenskog prava, sa prisutnim rimskopravnim temeljima, ugrađivalo se srednjovjekovno bosansko *lex mercatoria* pod uticajem istočnojadranskih gradova, uticaji ugarskog prava vidljivi su kroz oblike vlasništva i ukupnog stvarnog prava te funkcionisanje dvorske kancelarije – primjerice, upotrebom crvene tinte u državnoj kancelariji, koja je, istaknimo, nepoznata na srpskom dvoru! Uticaj bizantskog prava se pojavljuje preuzimanjem i srpske krune, kroz kasnije nazive dvorskih službenika logoteta i protovestijara, ali nema bitniji značaj na dalji razvoj bosanskog srednjovjekovnog prava.

Prodor uticaja trgovačkog prava na sistem uprave veoma je vidljiv – gradski knezovi su najuglednije ličnosti lokalne sredine i po zanimanju su isključivo trgovci, temeljna odrednica njihovog postavljanja nije nikakvo vlastelinsko niti plemićko porijeklo, čak niti rodbinska veza sa vladarem, ni vojničke zasluge – isključivo je njegov trgovački ugled osnov sticanja ove upravne funkcije.²⁰

Poseban dio predstavlja gradska samouprava, čije začetke nalazimo u tzv. saskim (rudarskim) privilegijama koje je ozakonio vladar, i time uticao na pravni status urbane zajednice. Gradska vijeća su sastavljena od 12 purgara (njem. *Burger*), što je najčešće prevedeno kao građani, *borghesiani*, *citadini*, i isti broj nalazimo i u njemačkim rudarskim gradovima, ali i onima u Rumuniji, odnosno Transilvaniji, koji su se razvili pod njemačkim uticajem (Braila, Brašov). Zahvaljujući luteranskom svećeniku iz Wittenberga Matiasu Froniusu, poznato nam je sasko kodificirano pravo putem njegova djela *Statuta Municipalem Saxonum in Transilvania* iz 1583. godine. Pravni osnov njihove organizacije čini *Diploma Andreanum* mađarskog kralja Andrije II iz 1224. godine, kojom je utvrđena upravna, sudska i vjerska autonomija na

¹⁹ Šire u: Dž. Drino, *Elementi rimskog prava*.

²⁰ Dževad Drino, Benjamina Londrc, Povijesni aspekti uticaja prava istočnojadranskih gradova na pravo srednjovjekovne Bosne (europeizacija bosanskog prava), *Godišnjak Akademije pravnihi znanosti Hrvatske*, god. VIII, br. 1, Zagreb 2017, 45-59.

rudarskom području – što su kasnije preuzeli svi bosanski vladari. Tako rudarski, ali i drugi gradovi, dobivaju gradska vijeća, gradski pečat, gradsku blagajnu.²¹

Da li bi, da je ovaj proces izgradnje gradske samouprave nastavljen, time i bosanski gradovi dobili statutarno uređenje i autonomiju tipa primorskih gradova?

Ne možemo, naravno, dati jasan odgovor jer je u osmanskom periodu došlo do izgradnje potpuno novog tipa osmanskog grada, ali i do formiranja apsolutno novih urbanih centara.

Na bosansko srednjovjekovno pravo, dakle, pored uticaja ugarskog prava sa sjevera, potom saskog rudarskog prava u oblasti rudarstva i metalurgije, nije zanemarljiv niti upliv kanonskog prava koje je razvijano i šireno iz brojnih franjevačkih samostana. Sagledavajući elemente bosanskog srednjovjekovnog prava, razumljivo je da je upravo rimsko postklasično pravo imalo najveći uticaj i primjenu, uostalom kao i u drugim zemljama tadašnjeg evropskokontinentalnog civilizacijskog kruga, u čemu je i srednjovjekovna Bosna u cijelosti dijelila sudbinu pravnog razvitka susjednih zemalja.

Pri analizi se najčešće kao drugi pojam ipak navodi slavensko pravo, koji je utemeljio poljski filolog Ignac Rakovecki, a potom nastavila plejada vrhunskih naučnika – Mačejovski, Zigelj, Kadlec, Taranovski, Solovjev i Bogišić. Historija slavenskih prava, kao zasebna naučna disciplina, nastala je za vrijeme slavenskog preporoda na bazi Herderove filozofije historije – na osobenost slavenskih naroda upozoravao je i Marc Bloch, dok je o povratnom efektu slavenskog prava na bizantsko pravo mnogo raspravljano u pravnoj nauci.²²

Uopće uzevši, ostaci slavenskog prava odnose se na relikte kolektivnog vlasništva, zajedničko odlučivanje, ostatke nekadašnje društvene solidarnosti i međusobnog jamstva, nomadske, stočarske i agrarne odnose u privređivanju, često pozivanje na stare običaje i slično.

²¹ Dževad Drino, Rudarsko pravo i nastanak gradske samouprave srednjovjekovne Bosne, *Hercegovina*, br. 18, Mostar 2019, 35-42. O rudarskim propisima rimskog prava konsultuj rad: Dževad Drino, Benjamina Londrc, Rudarski propisi klasičnog i postklasičnog rimskog prava, *Acta Illyrica*, god. II, br. 2, Sarajevo 2018, 427-450.

²² Prvi udžbenik na južnoslavenskim jezicima, *Uvod u historiju slavenskih prava*, izdao je u Beogradu 1923. g. Teodor Taranovski, učenik F. Zigelja, dok je njegov učenik Dragiša Mijušković prvi profesor Historije slavenskih prava na Velikoj školi u Beogradu – predavao je od 1887. pa sve do smrti 1903. g. Marc Bloch piše: “Premda je zapad svojim uticajem izobilno zračio prema slavenskim narodima, zajednice što pripadaju toj jezičkoj grani, najvećim dijelom su se razvijale svojim, potpuno originalnim putem”, *Feudalno društvo*, Naprijed, Zagreb 1958, 12.

Sagledavajući sveukupnost bosanskog srednjovjekovnog prava, ne radi se niti se može raditi ni o kakvom kontinuitetu rimskog prava, mada je rimska vlast na ovim prostorima trajala preko četiri i po stoljeća. Uticaji bizantskog prava su jedva vidljivi, ne postoji osnov da je ono nastalo pod uticajem *ius commune* izgrađenog po konsilijatorima i kanonistima; u njemu su uočljivi elementi samostalnog razvitka, koji ga razdvajaju od susjednog hrvatskog ili srpskog srednjovjekovnog prava. Povezanost s institutima ugarskog prava primjetna je samo u nekim elementima, dok neki stari pravni običaji vjerovatno pripadaju zajedničkom blagu slavenskog sloja svih slavenskih zemalja.

Pad bosanskog kraljevstva 1463. godine pod naletom osmanske vojske, dovodi Bosnu u položaj jedne od provincija Carstva, čiji pravni sistem, kako nalazi Mustafa Imamović daje složenu sliku; uz osmansko vojnoupravno, agrarno i zemljišno pravo, prisutno je i šerijatsko pravo, kanonsko pravo katoličke i pravoslavne crkve, te jevrejsko običajno pravo – što tadašnji pravni sistem u ovoj osmanskoj provinciji čini jedinstvenim koloritom u tadašnjoj Evropi.²³ Osmanski pravni poredak donosi pravni pluralizam; uz službeno osmansko pravo proklamovano kanunima, uporedo se razvijaju religijski pravni sistemi šerijatskog prava, kanonskog prava rimokatoličke crkve, crkvenog prava pravoslavne crkve, te od XVI stoljeća i jevrejsko pravo. Uz zatečeno običajno pravo, pogotovo izolovanih zajednica (Vlaha, rudara, stočara), u kasnijem periodu razvija se i konzularni pravni sistem kao posebna vrsta normativnog sistema stranih državljana na područjima Osmanskog carstva.²⁴

Modernizacija bosanskohercegovačkog društva, a time i prava, odvijala se, prema Fikretu Karčiću, na dva različita društvenopolitička i kulturna konteksta; počela je u okviru raspadajućeg Osmanskog carstva i islamske kulture, a nastavljena je pod novom, neislamskom vlašću i evropskom kulturom. Započet je izvjesno konceptom *nizam-i-džedid* (“novi poredak”) ili tanzimatskim reformama, što se počesto zaboravlja, a nastavljen je tokom 40 godina trajanja Austro-Ugarske, potom 23 godine stare, odnosno 46 godina nove Jugoslavije.²⁵

Ulaskom u državnu zajednicu K&K monarhije zadržava se kontinuitet postojećeg prava uz formalnu vrhovnu vlast sultana, ali uz dopunsku primjenu zakona Austro-Ugarske, te postepenu izgradnju novog zakonodavstva.²⁶

²³ M. Imamović, *Uvod u historiju i izvore bosanskog prava*, 9.

²⁴ M. Bečić, *Između Orijenta i Okcidenta*, 81.

²⁵ Šire u: Karčić, Fikret, *Studije o šerijatskom pravu*, Bemust, Zenica 1997.

²⁶ *Sbornik zakona i naredaba za Bosnu i Hercegovinu*: Opći dio (1880), Pravosudna uprava (1881) te Finansijska uprava (1881), Sarajevo 1886.

Ovo tim prije jer je slijedom povijesnih događaja upravo na ovom tlu primjenjivan i jedan evropski građanski zakonik koji je najviše zasnovan na rimskom pravu i pandektnoj pravnoj školi (Austrijski ABGB),²⁷ koji je čak i u socijalizmu nastavio živjeti kao *ius in subsidio* (osim ako pojedina norma nije bila ukinuta novim zakonima!), a uporedo i Osmanski građanski zakonik Medžele, što ne nalazimo nigdje drugdje u Evropi. Takva koegzistencija pandektnog rimskog prava (ABGB)²⁸ te različitih religijskih pravnih sistema (šerijatsko, jevrejsko i kanonsko pravo) na ovom relativno malom prostoru ukazuje na povijesni razvitak, ali i uticaj različitih pravnih tradicija i kultura.

Tada dolazi i do prve izobrazbe zapadnjački obrazovanih sudaca koji postaju nosioci nove pravne kulture, koja se prenosi i kasnije u novostvorenu državnu zajednicu Srba, Hrvata i Slovenaca, odnosno Kraljevinu Jugoslaviju. Izgradnjom novog socijalističkog prava, nakon završetka II svjetskog rata, Bosna i Hercegovina je, kao republika bivše Jugoslavije, ušla u red zemalja socijalističkog prava, a sticanjem samostalnosti vraća se zapadnim ili, tačnije rečeno, novim evropskim vrijednostima i zakonodavstvu.

U procesu današnjih eurointegracija brojni kritičari unifikacije evropskog, napose privatnog prava i otvoreni protivnici evropskih kodifikacija građanskog prava i ustava, kao npr. Kanađanin Pjer Legran (Pierre Legrand) ističu da će Englez pravno pravilo promatrati uvijek *common law* očima, a Francuz očima civilnog prava, dok se Jan Smits vraća djelu Alana Watsona navodeći da su pravni transplantati (pozajmice, implantati) najvažniji fenomen i faktor pravnog razvitka.²⁹

Pri tom stvaranje zajedničke evropske pravne tradicije i njene analitički utvrđene karakteristike dovode do pitanja da li savremene evropske integracije vode i stvaranju nove i čvršće jedinstvene pravne kulture? Drugo, šta su bosanskohercegovačke pravne tradicije, koja to pravna dobra i koje kulture baštinimo i šta smo spremni mijenjati, a šta će nam civilizovana i uljuđena Evropa priznati kao trajne vrijednosti u našem pravu?

²⁷ *Opći građanski zakonik s novelama i ostalim naknadnim propisima*, prired. M. Vuković, Školska knjiga, Zagreb 1955.

²⁸ Zvaničan naslov je "Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch für die deutschen Erblander" – skraćeno ABGB.

²⁹ Pierre Legrand, *European Legal Systems Are Not Converging*, *The International and Comparative Law Quarterly*, god. 45, br. 1, 52-81, vidi u: Vladimir Vuletić, *Da li je evropsko privatno pravo moguće?*, *Pravni život*, br. 11, 2008, 90; Jan M. Smits, *A European Private Law as a Mixed Legal System*, *Maastricht Journal of European and Comparative Law*, Vol. 5, 1998, 328-340.

Konsultuj Watsonov rad na srpskom jeziku, Alan Watson, *Pravni transplantati: pristup uporednom pravu*, Pravni fakultet, Institut za uporedno pravo, Beograd 2000, naslov originala: A. Watson, *Legal Transplants*, London 1974. U njemačkoj pravnoj teoriji kao sinonim koristi se izraz "pravni iritant" (G. Treubner) koji ima značenje recepcije, uticaja, ali i pravnog transfera.

Stvaran u državnopravnim posebnostima bosanske srednjovjekovne države, pa potom kao segment dva velika carstva – Osmanskog i Austro-Ugarskog, na kraju kao elemenat južnoslavenskih integracija, pravni sistem države Bosne i Hercegovine nalazi se pred unutrašnjom i vanjskom harmonizacijom, proklamovanom evropeizacijom, gdje gusta mreža evropskog prava već odavno budi strahove, ali i nade. Strahove da bi mogla biti razorena veza između zatečenih, osnovnih prava i postdejtonske konstrukcije države, izazivajući euroskepticizam i zazor i pozivajući se na stare hijerarhizacije prava državnih jedinica i još starije pojmove suverenosti, a nade da bi formalnim ulaskom u Uniju došla i u evropski kontinentalnopravni krug kojem Bosna i Hercegovina pojmovno i vrijednosno pripada.

Pri tome dosadašnji pokušaji unifikacije prava putem tzv. direktiva Evropske unije, međunarodnih sporazuma, te odluka Evropskog suda pravde i Evropskog suda za ljudska prava, imali su vidljive slabosti u izradi, a još više u praktičnoj primjeni. U osnovi je vidljiv temelj recipiranog rimskog prava preuzetog i putem savremenog austrijskog građanskog zakonika (ABGB), ali ono nije nepoznato niti kasnijem islamskom pravu, oličenom u prvom zakoniku šerijatskog prava, Medželli.³⁰

Raspadom bivše Jugoslavije, profesor Jovica Trkulja sa beogradskog Pravnog fakulteta navodi da su se obistinile riječi njemačko-britanskog sociologa Ralfa Darendorfa (1929–2009), koji je, kao pesimista, u općoj euforiji nakon pada Berlinskog zida rekao da sa Istoka i Balkana nije došlo ništa novo te da postkomunističkim zemljama treba šest mjeseci da bi donijele demokratske ustave, šest godina da bi nešto iz tih demokratskih ustavnih odredbi počeli primjenjivati i najmanje šest decenija da bi se u tim zemljama pojavila vladavina prava.³¹

Potpuna unifikacija pravnog sistema obesmisllila bi devizu “ujedinjeni u različitosti” (*united in diversity*) pod kojom se stvara panevropska integracija,

³⁰ O uticaju rimskog prava na ove dvije kodifikacije konsultuj radove: Dževad Drino, Adnana Šabani, Rimskopravni temelji Austrijskog građanskog zakonika, u: *Zbornik radova Znanstvenog skupa Austrijski građanski zakonik (1811–2011)*, Tuzla, 16–18. XII 2011, ur. E. Mutapčić, Pravni fakultet Univerziteta u Tuzli – Pravni fakultet Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku, Tuzla 2014, 9-14; Dževad Drino, Rimskopravni elementi u Osmanskom građanskom zakoniku (Medželle i ahkjami šerije), u: *Kulturno-historijski tokovi u Bosni 15–19. stoljeća. Zbornik radova sa naučnog skupa “Kulturno-historijski tokovi u Bosni 15–19. stoljeća (IV)”*, Sarajevo, 11–14. oktobar 2021, ur. A. Husić, Univerzitet u Sarajevu – Orijentalni institut, Sarajevo 2022, 299-316.

³¹ Jovica Trkulja, Oslobođanje ili osveta istorije: 30 godina od pada Berlinskog zida, *Hereticus, časopis za preispitivanje prošlosti*, god. 16, br. 1/2, 2019, 11-33. Konsultiraj zbornik radova: *Postkomunizam i demokratske promene. Demokratska rekonstrukcija države i političkog sistema*, prir. Vučina Vasović, Vukašin Pavlović, Jugoslovensko udruženje za političke nauke, Fakultet političkih nauka, Beograd 2002.

ali oblasti neosporne harmonizacije jesu svakako kretanje ljudi, roba, kapitala, odnosno ugovornog, odštetnog i stvarnog prava (*contract, tort, property*).

Pri tome je, članom 5. Ugovora o osnivanju Evropske unije (*Maastricht*, 1993), postojeće zakonodavstvo Unije uređeno tzv. principom sporednih elemenata, koji utvrđuje obim pravnih pitanja od interesa za Unijum dok se članicama ostavlja sloboda da sami regulišu pitanja od vlastitog nacionalnog interesa.

To je svojevrsni prelazak sa morala uma na pravo uma, što bi naglasio Klaus Gunther,³² pa se i veliki Jürgen Habermans pitao, osluškujući krizu zbog čega bismo morali istrajavati na Evropskoj Uniji – budući da se iscrpio izvorni motiv da se ratovi u Evropi učine nemogućim?!³³

(Kako i veliki, možda i najveći evropski um može pogriješiti u ocjeni! Agresija na Ukrajinu ga je demantirala.).

Njegov odgovor ipak pogađa suštinu; Evropska unija se može pojmiti kao odlučujući korak na putu prema politički osmišljenoj svjetskoj zajednici!

Zaključak

Naravno da se za takav ideal vrijedi boriti u Bosni i Hercegovini, pa je i ovaj rad u toj osnovnoj funkciji, jer izrastanje takve multikulturene svjetske zajednice bilo bi nezamislivo bez jedine multikulturene države u Jugoistočnoj Evropi – Bosne i Hercegovine, u suprotnom bi sve proklamacije ostale izgrađene na pijesku!

Rezimirajmo da vlastita sudbenost (*autodikija*) uz pravo donošenja vlastitih propisa (*ius statuendi*) i samostalna uprava čine osnove pravnog sistema bosanskog srednjovjekovlja. Podvrgavanje gradskog kneza odlukama Vijeća doprinosi da saske privilegije izlaze van okvira rudnika i prelaze na susjednu urbanu okolinu, tako da gradska vijeća, gradske pečate i blagajne dobivaju i nerudarski gradovi sa jasnom trodiobom upravnih funkcija – zastupanje grada, unutrašnji ustroj i autonomija sudstva. Zasnovano na kontinentalnoj, rimsko-germanskoj pravnoj kulturi, bosansko pravo se dograđuje stoljetnim prisustvom i primjenom šerijatskog prava i prava drugih religijskih zajednica,

³² Klaus Günther, Menschenrechte zwischen Staaten und Dritten, u: *Was bleibt vom Staat? Demokratie, Recht und Verfassung im globalen Zeitalter*, ur. N. Deitelhoff, J. Steffack, Campus, Frankfurt am Main – New York 2009, 259-280.

³³ Jürgen Habermas, *Ogled o ustavu Evrope*, prev. E. Šarčević, H. Sar, Fondacija Centar za javno pravo, Sarajevo 2011, naslov originala: J. Habermas, *Zur Verfassung Europas, Ein Essay*, Suhrkamp Verlag, Berlin 2011, 39.

da bi fazom tanzimata i dolaskom Austro-Ugarske dobilo svoju osobenost kroz primjene velikih pravnih sistema na ovom tlu.

Dakle, pravne kulture, često nazivane velikim pravnim sistemima, jesu skup više međusobno srodnih pravnih poredaka koji je prevazišao vlastiti prostor i utiče na druge! Dva su danas osnovna; kontinentalnoevropski, s karakteristikama prvenstva zakona kao pravnog izvora, kodifikacija i temeljima rimskog prava, kojem pripada Bosna i Hercegovina; te anglosaksonske, koji obilježava sudska praksa kao izvor prava i koji u postdejtonskoj Bosni i Hercegovini prodiru širom ponajviše kroz procese usaglašavanja sa pravom EU.

Literatura

- Almond, Gabriel A.; Verba, Sidney (1963) *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*, Princeton University Press.
- Antolović, Jadran; Jelić Tomislav (2013) *Pravo i kultura*, Hadrian, Zagreb.
- Arold, Nina-Louisa (2007) *The Legal Culture of the European Court of Human Rights*, Nijhoff.
- Assman, Jan (2005) *Kulturno pamćenje, pismo, sjećanje i politički identitet u ranim visokim kulturama*, prev. V. Preljević, Vrijeme, Zenica.
- Avramović, Sima; Stanimirović, Vojislav (2007) *Uporedna pravna tradicija*, 2. izd., Pravni fakultet u Beogradu – Službeni glasnik, Beograd.
- Babić-Avdispahić, Jasminka; Mujkić, Asim (2019) *Etika*, Eidos, Zenica.
- Bahofen, Johann Jakob (2008) *Prirodno pravo i istorijsko pravo*, prev. D. N. Basta, Dosije, Beograd.
- Bartulović, Željko (2014) *Opća povijest države i prava I*, Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci, Rijeka.
- Bečić, Mehmed (2022) *Između Orijenta i Okcidenta. Recepcija Općeg građanskog zakonika u Bosni i Hercegovini*, Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo.
- Benton, Lauren A. (2002) *Law and Colonial Cultures: Legal Regimes in World History, 1400–1900*, Cambridge University Press, New York.
- Bogucki, Peter (2008) *Encyclopedia of society and culture in the ancient world, I*, Infibase Publishing, New York.
- Bojanić, Petar; Milojević, Miljana (prir.) (2011) *Norma nomos*, Službeni glasnik, Beograd.
- Braudel, Fernand (2001) *Mediteran i mediteranski svet u doba Filipa II*, Tom 1, Geopoetika – CID, Beograd – Podgorica.
- Bloch, Marc (1958) *Feudalno društvo*, Naprijed, Zagreb.
- Bloch, Marc (2008) *Apologija historija ili zanat povjesničara*, prev. J. Milinović, Srednja Europa, Zagreb.
- Čaušević, Dženana (2005) *Pravno-politički razvitak Bosne i Hercegovine, dokumenti sa komentarima*, Magistrat, Sarajevo.
- Čehulić, Mateja (2021) Perspectives of Legal Culture: A Systematic Literature Review, *Revija za sociologiju*, god. 51, br. 2, 257-282.
- Čepulo, Dalibor (2003) *Prava građana i moderne institucije: Europska i hrvatska pravna tradicija*, Pravni fakultet u Zagrebu, Zagreb.

- Čepulo, Dalibor (2012) *Hrvatska pravna povijest u europskom kontekstu od srednjeg vijeka do suvremene doba*, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb.
- Cotterrell, Roger (1997) The Concept of Legal Culture, u: *Comparing Legal Cultures*, ur. D. Nelken, Routledge, 19-21.
- Dalberg-Larsen, Jørgen (2001) Human Rights and National Legal Cultures: The Case of Labour Law, u: *Legal Cultures and Human Rights, Vol. 1, The Challenge of Diversity*, ur. K. Hastrup, Kluwer Law International, The Hague, 103-116.
- Djurant, Vil; Djurant, Ariel (2021) *Pouke iz istorije*, prev. N. S. Krznarić, Miba Books, Beograd.
- Drino, Dževad (2007) *Elementi rimskog prava u trgovačkom i rudarskom pravu srednjovjekovne Bosne*, doktorska disertacija, Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo.
- Drino, Dževad (2014) Bosanskohercegovačke pravne kulture u evropskom kontekstu, *Anali Pravnog fakulteta Univerziteta u Zenici*, god. 6, br. 12, 11-22.
- Drino, Dževad (2011) Evropski identitet i rimskopravni temelji prava srednjovjekovne Bosne, *Anali Pravnog fakulteta Univerziteta u Zenici*, god. III, br. 7, 53-59.
- Drino, Dževad; Londrc, Benjamina (2017) Činovnička karijera klasičnih rimskih pravника u provinciji Dalmacija, *Acta Illyrica*, god. I, br. 1, Sarajevo, 125-130.
- Drino, Dževad; Šabani, Adnana (2014) Rimskopravni temelji Austrijskog građanskog zakonika, u: *Zbornik radova Znanstvenog skupa Austrijski građanski zakonik (1811–2011), Tuzla, 16–18. XII 2011*, ur. E. Mutapčić, Pravni fakultet Univerziteta u Tuzli – Pravni fakultet Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku, Tuzla, 9-14.
- Drino, Dževad; Londrc, Benjamina (2017) Povijesni aspekti uticaja prava istočnojadranskih gradova na pravo srednjovjekovne Bosne (evropeizacija bosanskog prava), *Godišnjak Akademije pravnih znanosti Hrvatske*, god. VIII, br. 1, Zagreb, 45-59.
- Drino, Dževad (2018) *Balkan – državnopravna historija*, Pravni fakultet Univerziteta u Zenici, Zenica.
- Drino, Dževad; Londrc, Benjamina (2018) Rudarski propisi klasičnog i postklasičnog rimskog prava, *Acta Illyrica*, god. II, br. 2, Sarajevo, 427-450.
- Drino, Dževad (2019) Rudarsko pravo i nastanak gradske samouprave srednjovjekovne Bosne, *Hercegovina*, br. 18, Mostar, 35-42.
- Drino, Dževad (2021) *Drevno pravo / Ancient Law*, Pravni fakultet Univerziteta u Zenici, Zenica.
- Drino, Dževad (2022) Rimskopravni elementi u Osmanskom građanskom zakoniku (Medželle i ahkjami šerije), u: *Kulturno-historijski tokovi u Bosni 15–19. stoljeća. Zbornik radova sa naučnog skupa "Kulturno-historijski tokovi u Bosni 15–19. stoljeća (IV)", Sarajevo, 11–14. oktobar 2021*, ur. A. Husić, Univerzitet u Sarajevu – Orijentalni institut, Sarajevo, 299-316.
- Durmišević, Enes (2014) *Uvod u razvoj pravne misli u Bosni i Hercegovini*, Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo.
- Eriksen, Trond Berg (2013) Šta je istorija ideja?, prev. J. Loma, Karpos, Loznica.
- Filipović, Nedim (2007) *Osmanski feudalizam u Bosni i Hercegovini*, Armis print, Sarajevo.
- Friedman, Lawrence M. (1969) Legal Culture and Social Development, *Law and Society Review*, god. 4, br. 1, 261-274.
- Friedman, Lawrence M. (1987) *The Legal System: A Social Science Perspective*, Russell Sage Foundation, New York.

- Friedman, Lawrence M. (1994) Is there a Modern Legal Culture?, *Ratio Iuris*, god. 7, br. 2, 117-131.
- Fuko, Mišel (2010) Niče, genealogija, historija, u: *Spisi i razgovori*, prev. I. Milenković, Fedon, Beograd, 59-88.
- Fukuyama, Francis (2020) *Identitet – zahtjev za dostojanstvom i politike zamjeranja*, prev. V. Raos, TIM press, Zagreb.
- Gellner, Ernest (1998) *Nacije i nacionalizam*, prev. T. Gamulin, Politička kultura, Zagreb.
- Gibson, James L.; Caldeira, Gregory A. (1996) The Legal Cultures of Europe, *Law and Society Review*, god. 30, br. 1, 55-86.
- Grødeland, Åse B.; Miller, William L. (2015) *European Legal Cultures in Transition*, Cambridge University Press.
- Günther, Klaus (2009) Menschenrechte zwischen Staaten und Dritten, u: *Was bleibt vom Staat? Demokratie, Recht und Verfassung im globalen Zeitalter*, ur. N. Deitelhoff, J. Steffaek, Campus, Frankfurt am Main – New York, 259-280.
- Häberle, Peter (1982) *Verfassungslehre als Kulturwissenschaft*, Duncker and Humblot.
- Habermas, Jürgen (1986) Eine Art Schadensabwicklung: Die apologetischen Tendenzen in der deutschen Zeitgeschichtsschreibung, *Die Zeit*, br. 29, 11 July 1986.
- Habermas, Jürgen (2011) *Ogled o ustavu Evrope*, prev. E. Šarčević, H. Sar, Fondacija Centar za javno pravo, Sarajevo.
- Haviland, William A. (2004) *Kulturna antropologija*, prev. V. Hajnić, Naklada Slap, Jastrebasko.
- Husa, Jaakko (2015) *A New Introduction to Comparative Law*, Hart.
- Imamović, Mustafa (2005) *Predavanja iz opće povijesti prava i političkih institucija*, Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo.
- Imamović, Mustafa (2005) Bosna i Dubrovnik: povijesni pogled, *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, XLVIII, 267-285.
- Imamović, Mustafa (2006) *Uvod u historiju i izvore bosanskog prava*, Pravni fakultet, Sarajevo.
- Kaluderović, Željko (2010) *Helensko poimanje pravde*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci – Novi Sad.
- Kant, Immanuel (2000) Ideja opće povijesti s gledišta svjetskog građanstva, u: *Pravno-politički spisi*, prev. Z. Posavec, Politička kultura, Zagreb, 17-32.
- Karčić, Fikret (1997) *Studije o šerijatskom pravu*, Bemust, Zenica.
- Katz, Stanley N. (ur.) (2009) *The Oxford International Encyclopedia of Legal History*, 6 vols, Oxford University Press, New York.
- Kozlić, Spahija (2016) *Filozofija prava*, Pravni fakultet Univerziteta u Zenici, Zenica.
- Kuhn, Thomas S. (2002) *Struktura znanstvenih revolucija*, Jesenski i Turk, Zagreb.
- Legrand, Pierre (1997) The Impossibility of 'Legal Transplants', *Maastricht Journal of European and Comparative Law*, god. 4, br. 2, 111-124.
- Legrand, Pierre (1996) European Legal Systems Are Not Converging, *The International and Comparative Law Quarterly*, god. 45, br. 1, 52-81.
- Lilić, Stevan (2002) Pravna i antipravna tradicija, u: *Pravne teme*, Magna agenda, Beograd, 99-115.
- MacCormick, Neil (2014) *Institucije prava. Ogled iz teorije prava*, prev. A. i L. Burazin, Naklada Breza, Zagreb.
- Malešević, Siniša (2009) *Sociologija etniciteta*, prev. S. Glišić, Fabrika knjiga, Beograd.

- Merry, Sally (2012) What is Legal Culture? An Anthropological Perspective, *Journal of Comparative Law*, god. 5, br. 2, 40-58.
- Opći građanski zakonik s novelama i ostalim naknadnim propisima*, prir. M. Vuković, Školska knjiga, Zagreb 1955.
- Pareto, Vilfredo (2011) *Uspon i pad elita. Primjena teorijske sociologije*, prev. D. Hlade, Feniks knjiga, Zagreb.
- Paund, Rosko (2000) *Jurisprudencija I-III*, prev. Đ. Krstić, CID – Službeni list SRJ, Podgorica – Beograd.
- Postkomunizam i demokratske promene. Demokratska rekonstrukcija države i političkog sistema*, prir. Vučina Vasović, Vukašin Pavlović, Jugoslovensko udruženje za političke nauke, Fakultet političkih nauka, Beograd 2002.
- Reimann, Mathias; Zimmermann, Reinhard (2008) *The Oxford Handbook of Comparative Law*, Oxford University Press.
- Rietbergen, Peter (2020) *Europe. A Cultural History*, Routledge.
- Rohajm, Geza (1976) *Nastanak i funkcija kulture*, prev. B. Vučićević, BIGZ, Beograd.
- Sbornik zakona i naredaba za Bosnu i Hercegovinu: Opći dio (1880), Pravosudna uprava (1881) te Finansijska uprava (1881)*, Sarajevo 1886.
- Simon, Thomas (ur.) (2017) *Konflikt und Koexistenz: Die Rechtsordnungen Südosteuropas im 19. und 20. Jahrhundert. Band II: Serbien, Bosnien-Herzegowina, Albanien*, W. Klosterman, Frankfurt a/M.
- Smith, Dennis (1991) *The Rise of Historical Sociology*, Blackwel, Oxford.
- Smits, Jan M. (1998) A European Private Law as a Mixed Legal System, *Maastricht Journal of European and Comparative Law*, Vol. 5, 328-340
- Stein, Peter (1999) *Roman law in European history*, Cambridge.
- Strauss, Leo (1971) *Prirodno pravo i istorija*, prev. M. Lučić, Veselin Masleša, Sarajevo.
- Šarkić, Srđan; Popović, Dragoljub (2012) *Veliki pravni sistemi i kodifikacije*, Pravni fakultet u Novom Sadu, Novi Sad.
- Špengler, Osvald (1989) *Propast Zapada I*, prev. V. Vujić, Književne novine, Beograd.
- Taranovski, Feodor (1923/2003) *Enciklopedija prava*, Geca Kon, Beograd.
- Teubner, Gunther (1998) Legal Irritants: Good Faith in British Law or How Unifying Law Ends Up in New Differences, *The Modern Law Review*, 61, 11-32.
- Tojnbi, Arnold Džozef (2002) *Proučavanje istorije*, JP Službeni list SRJ – CID, Beograd – Podgorica.
- Trkulja, Jovica (2019) Oslobođanje ili osveta istorije: 30 godina od pada Berlinskog zida, *Hereticus, časopis za preispitivanje prošlosti*, god. 16, br. 1/2, 11-33.
- Trnski, Marko (2015) Prilog pojmovnom određenju evropeizacije, *Međunarodne studije*, god. 15, broj 4, 9-28.
- Vuletić, Vladimir (2008) Da li je evropsko privatno pravo moguće?, *Pravni život*, br. 11, 87-100.
- Watson, Alan (1983) Legal Change: Sources of Law and Legal Culture, *University of Pennsylvania Law Review*, god. 131, br. 5, 1121-1157.
- Watson, Alan (2000) *Pravni transplant: pristup uporednom pravu*, Pravni fakultet, Institut za uporedno pravo, Beograd.
- Wittfogel, Karl A. (1988) *Orijentalna despocija*, Globus, Zagreb.
- Zimmermann, Reinhard (1996) *The law of Obligations. Roman Foundations of the Civilian Tradition*, Oxford University Press.

EUROPEIZATION OF BOSNIA AND HERZEGOVINA AND LEGAL CULTURE

Abstract: In 2017, Max Planck Institute for European Legal History published an analysis of legal systems in Southeastern Europe, where the legal systems of Bosnia and Herzegovina, Serbia and Albania were labeled as “Konflikt und Koexistenz” in the title. Editor dr. Thomas Simon, working on Bosnia and Herzegovina, started from the legal pluralism of the Ottoman Empire and “colonial modernization” during the Austro-Hungarian administration, ignoring the pre-Ottoman component, but also the later law of the old and new Yugoslavia, which greatly influenced the country’s current legal system.

The concept of legal culture itself is often diffuse, but (according to Professor Dalibor Čepul, Zagreb) it certainly includes two elements – legal traditions, as the long-term acceptance of certain elements in society and the legal system, and the distinctiveness of legal culture from comparative law, which is objected to for its normativist orientation and grouping of rights into legal families, whereby the state absolutely remains the most significant framework of all processes with a clear identity and tradition.

As the legal system of Bosnia and Herzegovina was created in the legal peculiarities of the Bosnian medieval state, and then as a segment of two great empires (Ottoman and Austro-Hungarian), finally as an element of South Slavic integrations, it shows its originality and uniqueness in relation to the rest of the Western Balkans.

This paper deals with searching for answers to the questions of what those peculiarities are, what constitutes tradition and what constitutes modernity, which seems to be a necessity given the attempts up to this point to unify law through so-called EU directives and judgments of European courts.

Keywords: Bosnia and Herzegovina, Europe, comparability, legal culture, tradition